

Маргарита Станева, докторант
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

РИМЕЙК НА ФОЛКЛОРНИТЕ МОТИВИ И СЮЖЕТИ В БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА. ИДЕОЛОГИЧЕСКИ УПОТРЕБИ НА ФОЛКЛОРА

Резюме. Обект на изследването са фолклорните и митологични сюжети, които биват претворени по различни начини в българската белетристика от Освобождението до Първата световна война, както и идеологическите призми, през които тези сюжети са пречупени.

Ключови думи: фолклор, римейк, идеология, литература, митология

За българския писател фолклорът често е източник на вдъхновение, служи му като мост към културата на народа и изграждането на представа за народния човек, както и за неговия бит, мечтите му, възприятията му за света. Като такова средство, фолклорът попада в полето на различни идеологически употреби. Бихме могли да наречем тези употреби „римейк“¹, като ще видим как при различните писатели се запазват отделни елементи от фолклора – сюжет, герои, стилистика, а други елементи биват променени с оглед на идеологическата ситуация, в която биват употребени. От една страна, бихме могли да поставим писатели като Цанко Церковски, Антон Страшимиров, Тодор Влайков, Елин Пелин, чието творчество винаги съдържа повече или по-малко социална критика, състрадание към бедните и онеправданите, към селянина, към обикновения малък човек – жертва на социалната несправедливост и на бързите и неумолими процеси на

¹ Под „римейк“ в настоящия труд ще се разбира не преправянето (в буквален смисъл) на дадено произведение (макар да има и точно такива примери за римейк на фолклорни произведения), а по-скоро заимстването на отделни елементи от народното творчество и частичната промяна на тяхното значение.

развитие, към които му е трудно да се адаптира и които преобръщат света му, ценностите му. От друга страна, имаме за пример писателите модернисти от кръга „Мисъл“, които искат да създадат модерната българска литература, но като ѝ придадат уникален, български облик, и за целта се обръщат именно към народното творчество. Петър Динев пише по въпроса следното:

Привнасянето на новото, на „своето“, осмисля контакта и общуването с фолклора. Славейков вижда това ново в осъществяването на една основна естетическа задача: разкриване на дълбоката национална същност на нашия народ, в неговата душевност, създаване на оригинална, самобитна литература чрез съчетаване на народното творческо начало с едно по-модерно, европейско отношение към света, живота, човека.²

Фолклорът служи за изграждане на национална идентичност на българската литература. Той е средството, което следва да отличава модерното българско творчество, да го направи разпознаваемо. За разлика от изброените по-горе белетристи, като Влайков, Церковски, Елин Пелин, чиято цел е да изобразят света на българина в неговите трудности и несправедливости, като придадат образност на вътрешният му свят, на желанията и мечтите му чрез песните, които пее, и легендите, които разказва, при модернистите фолклорът е поетическо средство, придаващо уникалност на модерните творби. Най-ясно това си личи в творчеството на Петко Тодоров:

Твърде ясно по неговия път тръгва Петко Тодоров: тематиката и образният свят на цялото му творчество (идилии и драми) идат от света на народната поезия. Както сам посочва, той напълно съзнателно е работил с фолклорните сборници. П. Ю. Тодоров извежда на първо място идейното съвременно осмисляне на този претворен поетически свят.³

Интересен е и случаят с Иван Вазов, който ще бъде коментирани по-обстойно по-нататък в статията. „Римейкът“ при него също е свързан с оформянето на представа за националното, за родното. Той употребява фолклора именно като част от културата на българина,

² Динев, П. Фолклор и литература. – В: *Българска литература и народно творчество. Сборник*. София: Народна просвета, 1977, с. 32.

³ Пак там.

допълвайки представата за живота и характеристиките му. Също така, той заимства герои и сюжети от народното творчество, изравнявайки ги с тези от чуждестранния фолклор, като по този начин им придава универсалност.

Идеологическото поле на авторовото съзнание⁴ определя каква идеология ще „произведе“ употребата на фолклора в крайния литературен продукт. Това, от една страна, ще зависи донякъде от вжданията и разбиранията на въпросния писател, а от друга страна – от идеологическата ситуация, в която се създава творчеството (не само актуалната политическа ситуация, но и ситуацията на естетическите търсения). При всички положения фолклорът служи за изграждането на художествения свят на даден писател, като или е основен за този художествен свят, или го украсява, внасяйки някаква конкретика на преживяването, или е средството, което отличава произведението именно като българско. Милена Цанева коментира връзката между Вазов и народното творчество по следния начин:

Но поетът не възпроизвежда илюстративно народните поверия – той само черпи от тях художествен материал така, както би черпил от самата действителност. Излезлите от тях митически образи тук са творчески избистрени, подчинени на стила на поемата и характера на художествения замисъл. Авторът ги е изчистил от суровите варварски краски, от суеверния ужас на тъмни сили. Неговите самодиви не градят кули от човешки кости, неговите русалки не завличат коварно в зелените глъбини на езерото.⁵

Самодивите и русалките във фолклора са преобладаващо демоници, но при Вазов, тъй като са свързани с българската природа, с поверията на българите и с тяхната фантазия, неминуемо придобиват образ на положителни герои. Те са художествени елементи, изпразнени от същинското си митологично⁶ съдържание и употребени само в своя естетичен характер. Според Милена Цанева Вазов придава на

⁴ Има се предвид какви идеологически схващания има писателят и каква художествена рамка на своето произведение изгражда.

⁵ Цанева, М. Иван Вазов и народната песен. – В: *Българска литература и народно творчество*, с. 166.

⁶ Понятията „фолклорно“ и „митологично“ в случая са употребени почти като синоними. Приемаме митологичното за част от фолклорното и за основа, върху която се градят множество фолклорни представи.

българските митични същества „класическите очертания на митологичните образи от световната романтична поезия“ и смесва родните названия с „феи, нимфи и наяди“.

Някои от писателите заимстват само отделни елементи от фолклора, докато други претворяват изцяло дадени фолклорни жанрове. При втория случай е по-логично да говорим за римейк. На първо място обаче е добре да се спомене защо даден автор избира определен фолклорен жанр, който да употреби в своето творчество, с други думи, да се разгледа въпросът каква мотивация стои зад конкретната употреба на фолклора. Ето как Стефан Елевтеров коментира подбора на фолклорните жанрове от страна на българските писатели:

Основният фактор, който определя активността на фолклорните жанрове, е идейно-художествената им проблематика, тяхната способност да обслужват художествени процеси на духовно и национално самоопределение и борбите за национално освобождение.⁷

Според Елевтеров най-слаб е интересът към най-старинните фолклорни жанрове като обредните песни. Той прави връзка между интереса към фолклора, естетическите интереси на романтизма и опитите му да се противопостави на „ограничените естетически принципи на класицизма“: „Търсейки във фолклора необикновеното, екзотичното, романтично-извисеното, те [българските писатели] всъщност ратуваха за връщане на литературата към отразяване на народния живот.“⁸

Фолклорното творчество се приема като някаква тайнствена врата към света на народа, разкриваща представите му за заобикалящия го свят, мечтите му, нуждите му. Писателите, употребявайки фолклорното, му придават национален характер, превръщат го в белег на националното. Изборът на конкретни фолклорни жанрове, които да бъдат вплетени в творчеството на писателите, зависи от социални, нравствени и идеологически фактори:

...интересът към трудовите народни песни нараства, когато се руши патриархалната цялост на българското село, когато се разрушава хармонията между човешката личност и труда и последният загубва

⁷ Елевтеров, Ст. Елин Пелин и фолклорната традиция. – В: *Българска литература и народно творчество*, с. 170.

⁸ Пак там, с. 171.

своето значение като основен императив в нравствените и хуманистични схващания на българина.⁹

Характерен пример в това отношение според Елевтеров е поезията на Цанко Церковски.

Що се отнася до прозата, според Елевтеров тя е по-слабо засегната от въздействието на фолклора:

...Освобождението на България налага нови, актуални теми и нов подход. Писателите са сред водовъртежа на живота, нямат време да чакат неговите проблеми да се избистрят в застиналите фолклорни форми. Те все повече осъзнават своята роля като духовни водачи на нацията, гражданската отговорност на творческата личност става основен подтик на творчеството.¹⁰

Прозаичното творчество на Церковски обаче в немалка степен черпи от фолклора. Много от разказите на писателя са близки по сюжет и стилистика до народни песни или приказки, като същевременно социалната действителност е представена критично: изтъкнати са несправедливостите, които сполитат селянина, бедния български жител, често виждаме жестокостта на бирниците и лихварите. Фолклорната стилистика и социалната тематика се сливат по интересен начин. Пример за това е разказът „Продадени съвестите“:

В някое си царство имало един цар – и хитър, и зъл, и ненаситен. Живял той разпуснато: носил златни дрехи, ял скъпи гозби, разхождал се по чужди царства. Бил голям пакостник, ала умеел да прикрива своите пакости. Подбутвал други да ги вършат, а той се ползувал. И тъй едни хора, които минавали за честни, дали, а по-право продали съвестта си за власт, слава и богатство. Така и другарите им, старите крадци и разбойници, едно време от честни хора достигнаха до това положение: останаха без съвести.¹¹

Целият разказ е алегория на политическите игри, сделки, „шуробаджанащина“ и друг вид нечисти взаимоотношения. Засяга и темата за „покваряването“ на честните в света на политиката. Всичко това е представено в приказно-притчов разказ.

⁹ Пак там, с. 172 – 173.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Цанко Церковски. *Избрани произведения*. София: Издателство на БЗНС, 1975, с. 157–159.

Времето, в което Церковски пише, е свързано с идеологическите влияния на народничеството, а малко по-късно и на социализма, широко разпространени сред българските интелегентски среди в онзи период. Писателят е повлиян и от двете. Интересен обаче е подходът му в избора на наратив и стилистика. За разлика от други, сходни по виждания писатели, като Тодор Влайков, Елин Пелин, Михалаки Георгиев, при Церковски употребата на фолклорни елементи и похвати при изграждането на художествения свят на творбите му е много по-силно застъпена, много по-осезаема. Има и такива, в които социалната драма почти не присъства. Те са като любовни песни, разгърнати белетристично, които потапят читателя само в драмата на любовните взаимоотношения и страсти на селяните. В други негови произведения обаче ясно личи критиката, свързана най-вече с експлоатацията на бедните и неспособните да отстояват някакви свои права. Церковски изобразява експлоатация на детския труд, което би могло да бъде възприето като отглас от социалистически влияния:

И двамата бяха те клетки сирачета без бащи и роднини в селото на своя господар Анто, който ги беше уловил през пролетта у себе си. Малки бяха те още, но той, по примера на фабрикантите, предпочиташе техния износен труд пред труда на възрастните, понеже и с тях можеше да си кара земеделските работи!...¹²

Откъсът е от разказа „Воловарчета“. Със силна ирония е подчертано лицемерието на Анто. Въпреки жестокостта му към клетите сирачета, той пролива „крокодилски сълзи“ за „милият народ“, за „бедното население“, за „безбожната експлоатация на работниците от господарите им“. Това театрално представление на героя е обект на внимание и доверие от съселяните му, тъй като „Анто беше патриот“.

Ако при Церковски народните песни и обичаи се съчетават хармонично със социалната критика, то при Елин Пелин подходът е друг. Елевтеров противопоставя белетристиката на Елин Пелин и прозата на други, предхождащи го писатели, насочени към селската тематика. Той изтъква, че контрастът между двете е в отношението им към бита. При въпросните автори присъстват „прекалено дълги описания на различни народни обичаи, на носия и домашна наредба, които понякога така се разрастват, че изпълват целия разказ.“ Според

¹² Пак там, с. 113.

него интересът към етнографското в живота на народа често измества чисто художествените проблеми:

Той съжителства с прекаленото внимание към бита – идиличната селска любов, отношението към животните, труда на селянина. Човекът е само една страна от тези отношения, неговата личност е показана опростено и едностранчиво.¹³

Въпреки че героите на Елин Пелин са селяни, те според Елевтеров са представени по различен начин: „Те са пълнокръвни човешки образи със сложен духовен и емоционален живот, с богата душевност, способни на най-фини преживявания. Творчеството на Елин Пелин представлява едно изключително изследване на духовната същност на човека, взет както в своя интимен свят, така и в съприкосновенията с природната и социална среда.“

Да вземем за пример един разказ, който показва именно съчетаването на фолклора и социалната критика при Елин Пелин, и да видим как се получава то, а именно разказът „Самодива“. В него ни се разкрива омайният образ на горската самодива в цялото му изящество и пленителност. И тук, както при Вазов, самодивата не е представена като демонично същество или в някаква негативна светлина, което би отговаряло на фолкорния ѝ образ. Напротив, тя е символ на природата, на нейното съвършенство и дива красота. Тя е свързана също и с детските спомени, с някогашните обичаи:

Моля ти се, постой, постой, прекрасно горско момиче, постой да те погледам – извиках аз умолително и заговорих:

– Още от люлката си бедна аз съм слушал за тебе чудни приказки и песни и съм се обайвал, и съм жадувал да те видя.¹⁴

Самодивата е алегоричен образ на самата природа, чиито красота и изящество контрастират спрямо бурното индустриално развитие, спрямо алчността на човека и неговото неуважение и грубост към същата тази природа, както и спрямо бързата и стремителна промяна в начина на живот, която е представена като негативна:

¹³ Елевтеров, Ст. Цит. съч., с. 178–179.

¹⁴ Елин Пелин. Самодива. – В: Елин Пелин. *Съчинения*. Т. 1 (*Разкази 1901–1906*). София: Български писател, 1972 (<https://chitanka.info/text/5279-samodiva>).

Ти си от градовете, а? – учудено извика горското момиче и ме погледна презрително. Устата му се свиха злобно. – От градовете, а? Ти си от ония хора, дето ни пропъдиха из горите? Хубаво! Падна ми в ръцете... На теб ще си отмъстя зарад всички. Казвай! Защо ни отнехте овчарите, защо прокарахте в канали горските реки, защо ни изсичате горите, защо ни проглушихте планините с пищенията на железници, защо развалихте с фабричен дим въздухът, защо отнехте радостта и безгрижието из сърцата на хората, защо ги направихте неспособни да обичат? Защо?¹⁵

Градовете са демонизирани като място на поквара и лош начин на живот – нещо, което присъства на много места в творчеството на Елин Пелин. Чистотата и красотата на гората са в контраст с дима от фабриките и градската мръсотия. Самодивата е персонализирана форма на природната стихия, отмъщаваща на хората за тяхното поведение.

Близостта с фолклора в разказите „Мечтателят“ и „Самодивските скали“ според тълкуването на Елевтеров е привидна, външно формирана, а не същностна: „Разковничето на Рустем или самодивските скали на Магдалина и Перун са по-скоро символи на мечтата за щастие или на влечението към непостижимото, отколкото магически фолклорен образ“.¹⁶

Според същия изследовател разказите от сборника „Под манастирската лоза“ приличат на фолклорна проза, тъй като протичат в художествено неопределено време. С това обаче приликата се изчерпва, смята Елевтеров, тя остава само външна, тъй като в приказния свят употребата на това време е свързана с „устойчивостта на народния мироглед“ и с „относителната незаменяемост на жизнените форми“. Бихме могли да се съгласим, че при разказите на Елин Пелин не е така, а „обобщеността на времето е израз на обобщената идея, на философския характер на тяхната проблематика“.

Тук би била интересна една съпоставка с идилията на Петко Тодоров, при които сякаш не само външно е заимствана формата на фолкорните творби, но и съдържанието е много по-близко до това на някои народни песни и разкази. Ако при Елин Пелин и Цанко Церковски фолклорните елементи служат за това да се разобличи някаква

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Елевтеров, Ст. Цит. съч., с. 181.

социална неправда или за да се изрази дадена философска идея, то Петко Тодоров се опира на фолклора и по отношение на сюжета и оформянето на персонажите. Какво обаче отличава неговите идилии от народното творчество? Според Цветан Ракъовски разликата е в следното:

В сюжет и образи с фолклорен генезис се влага нова идея, която най-често поставя в центъра индивидуалната съдба на отделния, самотния, неразбрания човек. Това е другото и новото, защото фолклорният сюжет се движи не по фолклорни мотиви (силата на общността, моделирането на света по архетипния образец на цикличното време, родът създава пространства за отделния човек). Мотивацията на творбите с фолклорна основа е неоромантическа. Мотивите са породени от личността, от психиката на индивида, неговите мечтания, блянове, неговите драматични състояния на самота, отчаяние и любовни трепети.¹⁷

До каква степен тези модерни идеи успяват да си проправят път в силно стилизираните творби на П. Ю. Тодоров, подлежи на обсъждане, защото, както отбелязва д-р Кръстев по отношение на „Слънчова женитба“, цитиран и от Ракъовски, „от много думи и образи едвам се долавят омыслилите на поета“.¹⁸

Съпоставяйки подходите към фолклора в поемата „Псалом на поета“ от Пенчо Славейков и в идилията „Молба“ на П. Ю. Тодоров, Ракъовски изтъква, че при Славейков модерните, неоромантическите идеи си проличават в много по-голяма степен: „Сменяйки персонажа, Славейков сменя и идеологията на фолклорния текст, защото надгражда тезата за силата на изкуството. То е породено от красивата природа и се завръща пак в нея (...). Иначе казано, изкуството и природата са в постоянен обмен на високите си образи, заради това посланията на изкуството са вечни“.¹⁹

В „Молба“, продължава Ракъовски, П. Тодоров съхранява в максимална степен фолклорната основа, включително запазва и име-

¹⁷ **Ракъовски**, Цв. *Образът на автора и образите на езика*. Петко Ю. Тодоров (1879–1916). – *LiterNet*, № 12 (109), 20.12.2008, https://liternet.bg/publish4/crakiovski/p_todorov.htm

¹⁸ **Кръстев [Миролюбов]**, К. *Христо Ботев, П. П. Славейков, Петко Тодоров, Пею К. Яворов*. II изд. София: Ал. Паскалев, 1917, с. 128.

¹⁹ **Ракъовски**, Цв. Цит. съч.

то на девойката: „Новото е в това, че Злата умира от любов. Славейков и П. Тодоров имат различни пътища за работа върху фолклора. „Псалом на поета“ променя изцяло идеята, защото е променен мотивът (безсмъртието на женската красота е заместено с безсмъртието на красотата на поезията); „Молба“ не променя нищо, като дори езикът на текста се опитва максимално да се доближи до песенния слог.“²⁰

В примерите, които Раковски дава, и в съпоставката, която прави, можем да видим, че дори в рамките на една естетическа програма може да се открият сериозни разлики в употребата на фолклора и в целите, на които служи.

Фолклорното може да бъде пречупено през различни идеологически представи, когато навлиза в литературното поле. От една страна, може да бъде приемано като спонтанното творчество на „народа“, което изразява някаква негова мъдрост, или просто като мост към неговия свят, чрез който се достига до нещо автентично, невинно, недокоснато от външни влияния. От друга, народното творчество често е вплетено в националния мит, употребява се за изграждането или допълването на представата за националното. Фолклорното може да бъде идеализирано като такова, но може и само да придава национален характер на личното творчество, както е при модернистите. Във всички случаи подлежи на някаква специфична форма на възприятие, която отчасти изменя първоначалните употреби на някои негови елементи. Фолклорът много често е обект на интерес от страна на литературата и в по-късни времена от тези, за които стана дума, той продължава да подлежи на различни видове употреби.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Динев, Петър. Фолклор и литература. – В: *Българската литература и народното творчество. Сборник.* София: Народна просвета, 1977.

Елевтеров, Стефан. Елин Пелин и фолклорната традиция. – В: *Българската литература и народното творчество. Сборник.* София: Народна просвета, 1977.

Елин Пелин. Самодива. – В: *Елин Пелин. Съчинения.* Т. 1 (*Разкази 1901–1906*). София: Български писател, 1972 (<https://chitanka.info/text/5279-samodiva>).

Кръстев [Миролюбов], К. *Христо Ботев, П. П. Славейков, Петко*

²⁰ Пак там.

Тодоров, Пею К. Яворов. II изд. София: Ал. Паскалев, 1917.

Ракъовски, Цветан. *Образът на автора и образите на езика. Петко Ю. Тодоров (1879–1916)*. – В: *LiterNet*, № 12 (109), 20.12.2008, https://litenet.bg/publish4/crakiovski/p_todorov.htm

Цанева, Милена. Иван Вазов и народната песен. – В: *Българската литература и народното творчество*. Сборник. София: Народна просвета, 1977.

Церковски, Цанко. *Избрани произведения*. София: Издателство на БЗНС, 1975.

REFERENCES

DINEKOV, P. Folklor i literatura. In: *Balgarskata literatura i narodnoto tvorcestvo. Sbornik*. Sofiya: Narodna prosveta, 1977.

ELEVTEROV, S. Elin Pelin i folklornata traditsiya. In: *Balgarskata literatura i narodnoto tvorcestvo. Sbornik*. Sofya: Narodna prosveta, 1977.

KRASTEV [MIROLYUBOV], K. *Hristo Botev, P. P. Slaveykov, Petko Todorov, Peyu K. Yavorov*. 2 ed. Sofiya: Al. Paskalev, 1917.

ELIN PELIN. Samodiva. In: ELIN PELIN. *Sachineniya*. Vol. 1 (*Razkazi 1901–1906*). Sofiya: Balgarski pisatel, 1972.

RAKYOVSKI, Tsv. *Obrazat na avtora i obrazite na ezika. Petko Yu. Todorov (1879–1916)*. In: *LiterNet*, No 12 (109), 20.12.2008 [seen 22.04.2021]. Retrieved: https://litenet.bg/publish4/crakiovski/p_todorov.htm

TSANEVA, M. Ivan Vazov i narodnata pesen. In: *Balgarskata literatura i narodnoto tvorcestvo. Sbornik*. Sofiya: Narodna prosveta, 1977.

TSERKOVSKI, Ts. *Izbrani proizvedeniya*. Sofiya: BZNS, 1975.

THE REMAKE OF FOLKLORE MOTIVES AND PLOTS IN BULGARIAN FICTION FROM LIBERATION TO THE FIRST WORLD WAR. IDEOLOGICAL USES OF FOLKLORE

Abstract. The main objects of this study are the folklore and mythological motives and narratives which can be found in Bulgarian fiction prose from the period between the Liberation and World War I, as well as the ideological form that they are taking.

Keywords: folklore, remake, ideology, literature, mythology

Margarita Staneva, PhD Student
Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504
E-mail: megstaneva@gmail.com